
מאמרים

קריסת תהליך השלום במבט תקשורתי: מסגור המדינה היהודית כפרקטיקה עיתונאית פרו-שלטונית

שגיא אלבז

תקציר

מטרת המאמר היא להראות כי התמיכה של אמצעי התקשורת הישראליים בממשלות ברק, אולמרט ונתניהו סביב תהליך השלום עם הרשות הפלסטינית בשני העשורים האחרונים נעשתה בכפוף לשמירה על עמדה עקבית בשלוש סוגיות מרכזיות המשליכות על אופייה היהודי של המדינה, הן במישור הדמוגרפי והן במישור הסמלי: (1) התנגדות לזכות השיבה לשטחי מדינת ישראל שהוקנתה לפליטי שנת '48 הפלסטינים מתוקף החלטה 194 של האו"ם; (2) הסכמה ביחס לגבולות הקבע ביהודה ושומרון ולמיקומן של ההתנחלויות בהסדר הסופי; (3) הבטחת הריבונות הישראלית במקומות הקדושים בירושלים. בפסגת קמפ דייוויד בשנת 2000 נעשה ניסיון, ראשון מסוגו, להגיע להסכמות בשלוש סוגיות כבודות משקל אלה, במסגרת שיחות להסדר קבע בין ישראל לפלסטינים. סוגיות ליבה אלה הועלו מחדש בתהליך אנאפוליס, במגעים הקרובים בין ראש הממשלה דאז אהוד אולמרט לבין מחמוד עבאס (אבו-מאזן), המכהן בשני העשורים האחרונים כראש הרשות הפלסטינית, ולאחר מכן במגעים שהתנהלו בין ציפי לבני, שרת המשפטים בתקופת ממשלת נתניהו השלישית, לבין ראש צוות המשא ומתן הפלסטיני דאז סאיב עריקאת. ניתוח הממצאים מראה כי העמדה האידיאולוגית של אמצעי התקשורת בישראל – כפי שעולה הן מן העיתונות הכתובה והן מן העיתונות האלקטרונית והדיגיטלית – מתגבשת ומתלכדת סביב ערכי הליבה של האליטה הפוליטית, המורכבת מחברי ממשלה ומחברי כנסת, הן מהקואליציה והן מן האופוזיציה. דפוס זה של גיבוש עמדה אידיאולוגית מתעדכן עם חילופי הממשלות, ומתאפיין בפתיחות לרעיונות אחרים, שנהגו תחילה על ידי הקבוצה השלטת. אמצעי התקשורת אינם מייצרים אפוא יש מאין שיח אידיאולוגי חדש בסוגיות הליבה, ובסיכומו של דבר – מסגור הסרבנות הפלסטינית להכיר בערך "מדינה יהודית" היה ונתר אמצעי מרכזי של התקשורת בעיצוב תודעה פוליטית שבמרכזה כישלון הפתרון להסדר הקבע עם הפלסטינים.

מבוא

הזהות היהודית של מדינת ישראל – הערך המרכזי בתרבות הפוליטית הישראלית – קשורה באופן הדוק לשלוש סוגיות שהנחו את סדר היום התקשורתי בתקופה שבה ישראל והפלסטינים דנו בפתרון לסכסוך ביניהם: זכות השיבה, גבולות הקבע ומעמדה של ירושלים. סוגיות אלה נוגעות בעצבים הרגישים ביותר של האתוס הלאומי – קבלה של עקרון זכות השיבה וסימון גבולות הקבע עלולים להפר את המאזן הדמוגרפי במדינה בין יהודים לערבים, וחלוקת הריבונות או ויתור על המקומות הקדושים במזרח ירושלים יערערו את מעמדה הסמלי של העיר במורשת ובתרבות היהודית. בהמשך הדברים נראה כי השימוש העיתונאי בהיבט הדמוגרפי, הטריטוריאלי או הסמלי של המונח "מדינה יהודית" הוא תלוי הקשר וזיקה לאחת משלוש הסוגיות המסוקרות לעיל.

במאמר זה אבחן כיצד התייחסה התקשורת הישראלית לקריסת תהליך השלום בפסגת קמפ דייוויד 2000, וכן לכישלון התהליך בוועידת אנאפוליס בשנים 2007-2008 ובשיחות בין ישראל לפלסטינים ב-2014. האם הוטלה האחריות לקריסת התהליך על הצד הפלסטיני בלבד או שמא נכתבה או נשמעה ביקורת על חלקה של ישראל בכישלון השיחות? האם הסיקור והפרשנות השתנו לאורך זמן ובהתאם לנסיבות בחלק מכלי התקשורת? דומה כי חילוקי הדעות הפוליטיים בקרב פוליטיקאים בסוגיות הליבה הקשורות לתהליך השלום דווקא ליכדו את השיח התקשורתי סביב הערך המרכזי של הציונות – ישראל כמדינה יהודית. ערך שנראה כי היה מוסכם על שרי הממשלה ועל רוב חברי הכנסת, מן הקואליציה ומן האופוזיציה. במובן זה השיח על ירושלים, כמו השיח על זכות השיבה של הפלסטינים פליטי 1948 וגבולות הקבע, מציית למערכת של כללים והנחות המשותפים כמעט לכל המפלגות בישראל, מימין ומשמאל. הטענה המרכזית שארצה להוכיח במאמר היא שבסוגיות הליבה התקשורת אינה מעוניינת לגבש תפיסת עולם אידאולוגית נפרדת מזו של רוב הפוליטיקאים. העובדה שעיתונאים רבים מחזיקים בהשקפות לאומיות קונפורמיסטיות מסבירה מדוע לא היה ניסיון מצידם לאתגר את הזרם הפוליטי המרכזי בפרקי הזמן הנדונים במאמר זה.

אמצעי התקשורת הנחקרים הם העיתונים "ידיעות אחרונות" ו"הארץ", מהדורות החדשות בערוץ 1 הציבורי (כיום ערוץ כאן 11) ובערוץ 2 המסחרי (כיום ערוץ 12) בתקופת המשא ומתן בוועידת קמפ דייוויד, ואתרי האינטרנט "וואלה!" ו-yonet.

בתקופת תהליך אנאפוליס והמגעים בין שרת המשפטים דאז ציפי לבני לבין ראש צוות המשא ומתן הפלסטיני סאיב עריקאת בעת ממשלת נתניהו השלישית. בסעיף הבא תוצג סקירה תאורטית על אודות עיתונות במצבי סכסוך ושלום, ולאחריה יובא תיאור היסטורי תמציתי של מקרי המבחן והסבר קצר על המתודולוגיה של המחקר הנוכחי. בלב המאמר יעמוד ניתוח התוכן של הממצאים, ובסימו – דיון ומסקנות, שלפיהן החשיבה האידאולוגית של התקשורת מתעדכנת עם חילופי הממשלות, אך לצד זאת, המושג "מדינה יהודית" הוא אתוס ציוני המנחה את הכתבים והעורכים בכל דיון מדיני על סוגיות הליבה.

רקע תאורטי: הבניית מציאות תקשורתית על רקע עימות או מחלוקת אידאולוגית

תקשורת ההמונים משמשת מנגנון חברתי מרכזי בהבניית התודעה הציבורית, והיא בעלת תפקיד חברתי-תרבותי חשוב בעיצוב ערכי החברה (Carey, 1989; Johnson-Cartee, 2005). התקשורת, לכל מרכיביה, היא חלק מתרבות המעצבת עבורנו את תפיסת המציאות, ולא פחות חשוב: מארגנת את המציאות וממיינת אותה באמצעות יצירת ייצוגים, כלומר "שימוש בסמלים מילוליים וחזותיים כדי לומר משהו משמעותי על אודות משהו או משהו או לאפיין את העולם באופן משמעותי לאנשים 'אחרים'" (Hall, 1997, p. 15). לפעמים, הדימויים התקשורתיים של המציאות החברתית מטשטשים את הגבולות שבין הדבר האמיתי לבין ייצוגו, ובמקרים רבים הייצוג הסמלי משמש בעצמו משאב של כוח (Gross, 1991). התקשורת היא זירה מרכזית לייצוג המציאות, וככזו ראוי לשאול מה תפקידה בהבניית עולם רחב של משמעויות (Hall, 1997). היסוד המשותף לתאוריות הייצוג הוא האמונה כי קיים פער בין המציאות כפי שהיא ובין תיאור המציאות באמצעות דימויי התקשורת (קמה ופירסט, 2015); על פי תפיסה זו, אמצעי תקשורת אינם מייצגים את המציאות באופן אובייקטיבי, אלא על פי האידאולוגיה השלטת העומדת בבסיס פעילותם (Fiske, 1991).

במילים אחרות, אמצעי התקשורת אינם מתווכים ניטרליים ואוטונומיים, אלא מכשירים בעלי אידאולוגיה המייצרים הסכמה להגמוניה השלטת, לעיתים באופן המעוות את התוכן החדשותי המקורי (Hall, 1977; Herman and Chomsky, 1988; Herman, 1993). מחקרים אף מראים כי קובעי המדיניות הם המקורות

המצוטטים ביותר בחדשות והם הספקים העיקריים שלהן (Herman & Chomsky, 1988; Bennet, 1990; Hallin, 1994; Deacon & Golding, 1994; Schlesinger & Tumber, 1994; Davis, 2003; Reich, 2009; Wolfsfeld, 2011). חוקרי תקשורת נוטים להעניק חשיבות של ממש לשיקולי עלות-תועלת בבחירה של עיתונאים במקורות, תוך שימת דגש על השגת מידע בדרך המהירה, הקלה והזולה ביותר (Fishman, 1980; Elbaz, 2015; Reich, 2018), ומכאן הבחירה בשלטון כמקור העיקרי, שהרי השלטון, מעצם טיבו, מייצר חדשות, ותכופות אף מנסח אותן עבור כלי התקשורת בצורות שונות: באופן גלוי באמצעות הודעות לעיתונות, גילויי דעת והודעות ותגובות רשמיות של לשכות הממשלה והשרים, ובאופן סמוי בהדלפות וכשיחות רקע. שני הצדדים יוצאים נשכרים: הכתבים מקבלים בפרק זמן קצר מידע אמין, לכאורה, בעלות מינימלית (Herman, 1993, p. 26), ואילו הפוליטיקאים קובעים במידה רבה את גבולות הידע הציבורי במרחב שמחוץ לטווח ההתנסות המיידית של צרכני התקשורת (Fishman, 1980, p. 152).

גם בתקופה הנוכחית, שבה הגישה למידע חדשותי מבוזרת וישירה יותר מבעבר באמצעות הרשתות החברתיות המובילות (כגון פייסבוק, טוויטר ויוטיוב), מקומם של אמצעי התקשורת ושל העיתונאים, כקהילה מקצועית, בתיווך או בהבניית המציאות הוא מכריע. לאמצעי התקשורת יש נטייה "לסדר" אירוע או קבוצת אירועים בתוך הקשר מסוים, המדגיש יסודות אחדים ומתעלם מיסודות אחרים, שאינם עולים בקנה אחד עם הסיפור הכולל (כספי, 2001). גיטלין כינה את הפרקטיקות שמבנות את השיח החדשותי "מסגרות מדיה". אלה הן "דפוסים קבועים של הבנה, פרשנות, בחירה, הדגשה והדרה המייצרים מציאות סימבולית", שאינה בהכרח אמיתית (Gitlin, 1980, p. 6–7). במילים אחרות, ארגון השיח נעשה על פי דפוסים שחוזרים על עצמם, מאחר שמסגרות אלה מאפשרות לאנשי התקשורת לארגן תופעות בדרך שתהיה ברורה, מובנת ומוכרת לקהל הצרכנים, ולא פחות מכך תתמוך בפרשנות הרצויה בעיני כלי התקשורת.

לרוב, ממשלות מנצלות את יכולתן לשלוט בזרם המידע ומקדמות את המסגור התקשורתי המועדף עליהן (Wolfsfeld, 1993). התלות של התקשורת באליטה השלטת מעניקה לרשויות השלטון יתרון ניכר על פני יריבים פוליטיים במאבק על המשמעות ("the struggle over meaning") של הסיפור החדשותי (Wolfsfeld, 1997). עם זאת, ככל שהאליטות הפוליטיות מפוצלות, כפי שאירע בעת הסכסוך אוסלו, כך גובר הקושי של הממשלה לשלוט במסגור התקשורתי.

ליחסי הגומלין בין השלטון למוסדות התקשורת יש השפעה מרחיקת לכת על מעמדו של הטקסט: ככל שהתקשורת מתכנסת סביב מקורות מפתח מעטים ונושאים אחדים, כך גם הגיוון בתכנים התקשורתיים פוחת (Shoemaker & Reese, 1996). לדוגמה, גישת ה־indexing (Bennett, 1990) רואה בתקשורת מדד הפורס בצורה ברורה את הדינמיקות של הוויכוח הממשלתי, אך נוטה להתעלם מעמדות שאינן ממסדיות. בנסיבות אלה, תשקף הביקורת של התקשורת טווח צר של דעות ולא תחרוג מ"מרחב המחלוקת הלגיטימית" בתוך האליטה (Hallin, 1986; McChesney, 1999). היא תטפח חשיבה קונפורמית בלי לדכא לחלוטין חילוקי דעות, דרך הצגת עמדות לא־קונצנזואליות ככפירה מוזרה או כתופעה חריגה שרק תימהונים מסוגלים לבטאן (Miliband, 1969, p. 238).

לפיכך יצירת קונצנזוס, המושתת ברובו על מסרים מונוליטיים, וכנייה של לגיטימציה הן ביטוי לאחד ממנגנוני ההשפעה המרכזיים של אמצעי התקשורת (Hall, 1977). במהלך סינון המידע ועיבודו, התקשורת משתמשת בפרקטיקות שונות כמו עמימות, מניפולציה, סלקטיביות, צנזורה עצמית והתגייסות כדי לשרטט את גבולות הלגיטימציה וההסכמה של השיח.

פרקטיקות אלה נעשות שכיחות יותר בעת סכסוך אלים, מורכב ומתמשך, כמו הסכסוך הישראלי-ערבי, אז ממלאת התקשורת תפקיד פעיל יותר בהבניית המציאות עבור קהל היעד שלה (Liebes, 1997). לצד ספרות מקצועית שרוויה במחקרים על התגייסות והתמסרות התקשורת לשלטון בתקופות של מלחמה (Allan & Zelizer, 2004; Dor, 2004; Elbaz & Bar-Tal, 2016), יש מחקרים על "עיתונאות שלום" (peace journalism). עיתונות מסוג זה אמורה, לדעת תומכיה, לדווח על יוזמות שלום לא פחות מאשר על מלחמות (Galtung, 1998), ולייצג באופן מאוזן את האינטרסים של כל הצדדים המעורבים בעימות (Tehrani, 2002; Wolfsfeld, 1998). לצורך כך עליה להשתחרר מכבלי המסד, שמגבילים את טווח הסיקור והפרשנויות, ולבחור באסטרטגיה של ביקורת מהותית.

ועידת קמפ דייוויד, אנאפוליס ומה שנותר מתהליך השלום בעידן נתניהו

ב־11 ביולי 2000 נערך בקמפ דייוויד משא ומתן בין ראש ממשלת ישראל, אהוד ברק, ליו"ר הרשות הפלסטינית, יאסר ערפאת, בחסות נשיא ארצות הברית, ביל

קלינטון. הוועידה נועדה להביא לסיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולהסדר קבע בין הצדדים, אך הסתיימה בכישלון כעבור שבועיים, ב-25 ביולי. עד היום שני הצדדים עסוקים בהטלת האחריות לכישלון זה על זה. מנקודת המבט הישראלית, ברק הציע ויתורים חסרי תקדים: העברת כ-90% משטחי יהודה ושומרון לידי הרשות הפלסטינית, נסיגה מלאה מרצועת עזה ופשרה בירושלים. בתמורה ביקש ברק לספח לישראל כ-10% מן השטחים, גושי התיישבות המאוכלסים בכ-150 אלף מתנחלים (שר, 2001, עמ' 210, 226). הגרסה הפלסטינית, שנתמכת על ידי ארגוני שלום מישראל, כופרת בטיעון הישראלי. משתמע ממנה כי ברק הציע לפלסטינים 50% משטחי יהודה ושומרון המחולקים לארבע מובלעות מבודדות, ו-40% נוספים החסומים במערך הגנה על כ-40 אלף מתנחלים (רינהרט, 2005, עמ' 34).

בעניין סוגיית ירושלים, הפלסטינים טענו כי מאחורי הנכונות של ברק "לחלק את ירושלים" מסתתרת הצעה ישראלית לריבונות פלסטינית חלקית במזרח העיר ולמעמד לא מוגדר בהר הבית (Malley & Agha, 2001, p. 62). שלמה בן-עמי, שר החוץ דאז, ביטל מכול וכול את הטענות הללו. בספרו "חזית ללא עורף" הציג בן-עמי את גישתו של ברק – הגמישה לדעתו – בנושא ירושלים: "נכונות לחלוקת ריבונות בעיר העתיקה – הרובע היהודי והארמני שלנו, ואילו הנוצרי והמוסלמי שלהם. נוסף על כך כללה ההצעה את העברת השכונות המזרחיות המרוחקות לריבונות פלסטינית, מתן מנהל עצמי לפלסטינים בשכונות הפנימיות, ואפטרופסות בהר הבית" (בן-עמי, 2004, עמ' 187).

נושא נוסף שהיה במחלוקת הוא זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים. שני הצדדים לא הגיעו להסכמה על מספר הפליטים שיחזרו לשטחה הריבוני של ישראל, וגם ברובד הסמלי סירב ברק להכיר רשמית באחריות ישראל לבעיה זו (שר, 2001, עמ' 213).

הקושי להכריע בין הנרטיבים נבע מכך שטענות הצדדים בקמפ דייוויד לא נתמכו במסמכים רשמיים. מרטין אינדיק ודניס רוס, חברי צוות השלום האמריקני, כתבו כעבור שנים אחדות – כל אחד בספרו – כי יאסר ערפאת לא רצה להגיע להסכם ביולי 2000 (אינדיק, 2009; רוס, 2009). מנגד, אהרון מילר, נציג אמריקני נוסף שהשתתף במשא ומתן, הטיל על ברק ועל ערפאת, "כל אחד בדרכו", את האחריות לכישלון השיחות בקמפ דייוויד (Miller, 2008, pp. 296–297). כך או אחרת, כחודשיים לאחר מכן פרצה אינתיפאדת אל-אקצה שהביאה לידי קריסת תהליך אוסלו.

מגעים ישירים ומאומצים בין הצדדים התקיימו בשנים 2007-2008, במה שנודע לאחר מכן בשם "תהליך אנאפוליס". שני המנהיגים – ראש הממשלה, אהוד אולמרט, וראש הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס (אבו מאזן) – דנו בסוגיות הרגישות ביותר של הסדר הקבע בין ישראל לפלסטינים, בהן סוגיית הפליטים, עתיד הגבולות ושאלת ירושלים. התפטרותו של ראש הממשלה אולמרט הייתה האות לסיום המגעים עם אבו מאזן. לעומת תקופת כהונתו של אולמרט, ימי שלטונו של בנימין נתניהו התאפיינו בחוסר אמון הדדי בין שרת המשפטים לבני לבין ראש צוות המשא ומתן הפלסטיני עריקאת, והשניים ניהלו משא ומתן שלא נשא כל תוצאות.

מקורות ומתודולוגיה

יחידות הזמן של המחקר הן סיקור ועידת קמפ דייוויד (11-26 ביולי 2000), תהליך אנאפוליס (התייחסות התקשורת לתהליך בשנים 2007-2008, ובמבט לאחור – עם היורדע המשא ומתן בין אולמרט לאבו מאזן ב-2009-2013) והשיחות בין ישראל לפלסטינים (פגישות לבני-עריקאת, אפריל 2014) בתיווכו של מזכיר המדינה האמריקני ג'ון קרי.

לצורך המחקר שימש ניתוח תוכן איכותני של שני סוגי תקשורת: עיתונות כתובה ("ידיעות אחרונות" ו"הארץ") וטלוויזיה ציבורית ומסחרית (ערוצים 1 ו-2) בתקופה של ועידת קמפ דייוויד; סוג תקשורת שלישי – אתרי חדשות מקוונים, "וואלה!", ששינה את שמו מאוחר יותר ל"וואלה! NEWS", ו-ynet – נותח בתקופת תהליך אנאפוליס והמגעים בין לבני לעריקאת בעת ממשלת נתניהו השלישית. "ידיעות אחרונות" הוא עיתון פופולרי הפונה לקהל יעד רחב. מערכת החדשות של אתר ynet, השייך לקבוצת "ידיעות אחרונות", מורכבת בחלקה מכתבים שעובדים גם בעיתון. על פי נתונים של חברת SimilarWeb מ-2018, "וואלה! NEWS" ו-ynet נאמדים כל אחד מהם כ-60 מיליון כניסות בחודש, נתון המציב אותם כשני אתרי החדשות ופורטלי התוכן הגדולים ביותר בישראל. "הארץ" הוא עיתון המזוהה פוליטית עם השמאל ופונה לקבוצות בעלות השכלה והכנסה בינונית-גבוהה. מעמדו המיוחד של "הארץ" בתקשורת הישראלית נובע

מיכולתו לתווך לא רק בין הציבור לשלטון, אלא גם – ואולי אף בעיקר – בין האליטות הפוליטיות לכלכליות (כספי ולימור, 1992, עמ' 55).¹

בכל הנוגע לטלוויזיה, מעמדו של ערוץ 1 הציבורי (בתוך רשות השידור) הלך ונשחק בתוך שנים אחדות מחמת החרפת הפיקוח הפוליטי עליו ועקב גירעונות וחובות עצומים.² לעומת זאת ערוץ 2 המסחרי, שהופעל בידי זכיינים פרטיים והתנהל בפיקוח של רשות ציבורית ("הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו"), כיוון למכנה משותף רחב ככל האפשר, כבש את לב הקהל ואת המפרסמים – מקורות המימון לשידורים – ודחק את ערוץ 1 מטבלאות המדרוג.³

במחקר זה הבחירה להתמקד בכלי תקשורת מרכזיים, מסוגים שונים, יש בה כדי לספק תמונה רחבה, כמעט מלאה, של מרבית צרכני החדשות בישראל, אשר קוראים או צופים לכל הפחות באחד מהם.

קורפוס המחקר מורכב מפריטי חדשות בעיתונות הכתובה, בטלוויזיה ובאינטרנט. פריט בעיתון ובאתר אינטרנט מוגדר על פי סוג הטקסט: ידיעה חדשותית, מאמר, טור דעה, כתבת רקע, תחקיר או סיפור אישי. הפריטים נבדלים זה מזה בכותרות, ולעיתים גם בתמונות הנלוות להם. פריט טלוויזיוני הוא יחידה המתחילה בקריינות של מגיש החדשות בעניין מסוים, ומסתיימת עם המעבר לעניין אחר. ארבעה סוגים של פריטים טלוויזיוניים עמדו לבחינה: ריאיון, קריינות, כתבת שטח ופרשנות.

הבחירה בחדשות ולא בתכנים מגזיניים נובעת מהאופן שבו הן נתפסות בקרב הציבור הרחב, הרואה בהן דיווח אובייקטיבי ואמיתי על שהתרחש. תפיסה זו לגבי דיווחי החדשות הכתובים או המשודרים יוצרת את הרושם כי בכוחם לעצב תפיסות הגמוניות, או לפחות לשמר את העמדות הדומיננטיות הרווחות בקרב קובעי המדיניות. בהקשר הזה, ניתן משקל רב לעמוד השער של העיתון, המשמש חלון ראויה של העיתון, לכותרות המוצגות בפתחת מהדורות החדשות בטלוויזיה ולתוכן בעמודי הבית של האתרים. צירופם של מאמרי המערכת למדגם סייע

1 על פי סקר TGI לשנת 2018, "ידיעות אחרונות" הוא העיתון השני בתפוצתו בישראל – שיעורי הקריאה השנתיים שלו עומדים על 25.7%, בהשוואה ל-29% שיעורי קריאה של העיתון "ישראל היום". לעומת זאת עיתון "הארץ" זכה לחשיפה של 4.2% בלבד. לקריאה נוספת, ראו טוקר (31.1.2019): <https://www.themarket.com/advertising/1.6896315>

2 בסופו של דבר התקבלה החלטה ממשלתית לסגור את רשות השידור הציבורית ב-2014 ולהקימה מחדש כתאגיד השידור הציבורי "כאן", שלוש שנים לאחר מכן.

3 עם פיצולו לשני ערוצים ב-2017, בוטל אפיק 22 ומאז הערוץ מופעל באפיק 12.

בחשיפת הקו המנחה של העיתון ואתר האינטרנט ובזיהוי עמדתם הערכית לגבי סוגיות ציבוריות בולטות.

בכל הנוגע לפסגת קמפ דייוויד, נבדקו 367 פריטים חדשתיים מן העיתונות הכתובה: 168 מ"דיעות אחרונות" ו-199 מ"הארץ". כמו כן, נבדקו 11 מהדורות חדשות מרכזיות בכל אחד מן הערוצים (למעט מהדורה אחת שנמשכה כשעה, אורכן של המהדורות היה כ-30 דקות) ונתחו 178 פריטים חדשתיים: 79 פריטים מ"מבט" ו-99 פריטים מ"חדשות 2". יתר על כן נותחו 65 פריטי תוכן מהאינטרנט הקשורים לתהליך אנאפוליס ולמגעים בין לבני לעריקאת. חשאיות המגעים בין אהוד אולמרט לאבו מאזן (תהליך אנאפוליס) והזרקור התקשורתי הקטן שהופנה למגעים בין לבני לעריקאת הם ההסבר למדגם המצומצם יחסית של שני אירועים אלה ביחס לוועידת קמפ דייוויד החגיגית, שהייתה אירוע תקשורתי נכבד.

עם זאת לריחוק הכפוי של עיתונאים ממקבלי ההחלטות – לנוכח המיסוך התקשורתי – היו גם תוצאות חיוביות, למשל הפחתת התלות במקורות מידע שלטוניים ויצירת עיתונות עצמאית המעמתת את הקורא עם מרכיבי מציאות שונים ולעיתים אפילו סותרים. כך לדוגמה, בקמפ דייוויד 2000 ניסו עיתונאים לפרוץ את חומת הברזל התקשורתית שהציבו הישראלים והאמריקנים. ניסיונות אלה לדלות מידע על תוכן השיחות נשענו על מקורות בתוך הממשלה ומחוצה לה שעמם שוחח ברק בטלפון, כפי שנראה להלן. עיתונאים הניחו כי יקבלו מידע אמין ומדויק יותר דווקא מן המעגל השני של המקורות המצוי בקשרים עם ההנהגה ולא מראש הממשלה עצמו, ששאף להעביר את המסר לתקשורת בדרך מסוימת המיטיבה עימו ולא מתוך רצון לשקף את המציאות.

מכאן שהתקשורת המדווחת אינה צריכה להתבסס רק על יכולתה ליצור קשר עם ראש הממשלה, אלא עליה לראות את התמונה הכוללת, ולבנות רשת המורכבת גם ממקורות שהם בני-פלוגתא, דיסידנטים, הן בתוך הממשלה ובפקידות הבכירה, והן מקרב דיפלומטים זרים ואפילו מכתבי חוץ בעלי נגישות למידע.

ניתוח הממצאים: שינוי תקשורתי בצל שימור תפיסה מדינית קונצנזואלית

קמפ דייוויד 2000

בפסגת קמפ דייוויד נעשה לראשונה ניסיון להגיע להסדר קבע בין מדינת ישראל

לפלסטינים. שני הצדדים הניחו על שולחן הדיונים את נושאי הליכה, ובראשם בעיית הפליטים, סוגיית גבולות הקבע בגדה המערבית וברצועת עזה, כולל קביעת גורל ההתנחלויות, ושאלת ירושלים. בעיניים ישראליות, פתרון לנושאי המהות אסור היה שיפסח על הכרה פלסטינית ברורה בזכותו של העם היהודי למדינה. עניין זה, כפי שנראה להלן, קיבל ביטוי גם בלב הסיקור התקשורתי. מהתפלגות הנתונים ניכר ריבוי אזכורים של נושאי הליכה, ובייחוד של סוגיית ירושלים. מעמדה של העיר עמד במוקד הדיונים בקמפ דייוויד, והדהד גם ללב השיח התקשורתי: 40% לפחות מסך הפריטים בכל אחד מהעיתונים והערוצים עסקו בנושא ירושלים (בערוץ 1 הגיעו הנתונים ל-48.1%). שתי הסוגיות האחרות זכו להתייחסות מרובה יותר ב"הארץ" (גם אם מועטה ביחס לנושא ירושלים): 45 פריטים, שהם 22.6% ממספר הפריטים בעיתון בעניין קמפ דייוויד, עסקו בשאלת הריבונות על השטחים ובכלל זה ההתנחלויות, ו-39 פריטים, שהם 19.6% מסך הפרסומים על הפסגה, דנו בדרך זו או אחרת בזכות השיבה. החלוקה ב"ידיעות אחרונות" לנוכח הבולטות ב"הארץ" הייתה כך: 30 פריטים דנו בגורל השטחים וההתנחלויות (17.9% מסך הפריטים) ו-19 פריטים בזכות השיבה (11.3% בלבד מסך הפריטים). אשר להתפלגות של סוגיות אלה בטלוויזיה, מתברר שאין הבדלים של ממש בין הערוצים, וחלקן היחסי בסיקור דומה לחלקן ב"הארץ".

זכות השיבה ובעיית הפליטים

עם פתיחת הפסגה בקמפ דייוויד הכריז ראש הממשלה אהוד ברק במאמר שכתב עבור "ידיעות אחרונות": "ישראל לא תכיר מוסרית ומשפטית כבעיית הפליטים" (ברק, 2000, 12.7, עמ' 31, המשך מהעמוד הראשון). עיקרון ברור זה עבר כחוט השני בעיתון לאורך כל הפסגה. משיחה שקיים ברק עם השרה דליה איציק, ושפרטיה הודלפו ל"ידיעות אחרונות", עלה כי זכות השיבה הייתה הסוגיה הקשה ביותר בשיחות עם הפלסטינים, לצד סוגיית ירושלים (דואק, שיבי וברון, 2000, 18.7, עמ' 4). מאמרי המערכת ב"ידיעות אחרונות" תמכו אף הם בנקודת המבט של ההנהגה הפוליטית בעניין זכות השיבה. חלקם היו רוויים ברטוריקה של הפחדה. הינה דוגמה לכך:

במחנות הפליטים במדינות ערב נשבעים הצעירים לשוב לערים ולכפרים שבהם נולדו והתגוררו הוריהם לפני קום מדינת ישראל. הריאליסטים

שביניהם מוכנים להסתפק בכניסה לישראל של מיליון פליטים ובני פליטים ובהפיכתה למדינה דו־לאומית. האחרים הולכים בדרישותיהם אף רחוק יותר (פלוצקר, 2000, 25.7).

התחזיות וההערכות של הכותב סבר פלוצקר הן ברובן אפוקליפטיות; הטקסט חודר לנימים הלאומיים הרגישים ביותר של המדינה היהודית. אווירת המשבר בשיחות מחזירה את הקורא לחיקו החם של הקונצנזוס, ואין כמו סוגיית הפליטים כדי להשאירו במקום בטוח זה.

במאמר מערכת נוסף על כישלון השיחות בקמפ דייוויד פלוצקר משבח את ברק על שחצה את "הקווים האדומים" שקבע לעצמו. כשבוחנים לעומק איזה קו אדום נחצה בסוגיית הפליטים, מבינים כי עצם העלאת הנושא, המכונה בפי הכותב "נושא טאבו", לשולחן הדיונים הוא ההוכחה לכך שראש הממשלה עבר כברת דרך ארוכה למען הסכם עם הפלסטינים. במילים אחרות, הנכונות לדבר על הבעיה, בלי להתפשר על פתרונה, עומדת ביסוד קביעתו של הכותב כי "לא היה מדינאי בעל משקל בזרם המרכזי של הפוליטיקה הישראלית שהלך כה רחוק לקראת התביעות הפלשתיניות במשא ומתן, כפי שעשה זאת אהוד ברק" (פלוצקר, 2000, 26.7).

סוגיית זכות השיבה של הפלסטינים פליטי 1948 זכתה לסיקור נרחב ומגוון ב"הארץ", הן בדיעות חדשותיות והן בכתבות רקע. בכתבה של דני רובינשטיין (2000, 13.7, עמ' 6א) מוסבר מדוע הפלסטינים אינם מוכנים לוותר על זכות השיבה, אף שרבים מהם מבינים כי היא אינה מציאותית. הכותב מספק נתונים כלליים על פליטי 1948 – מספרם, מיקומם ומצבם במדינות ערב – מביא לדוגמה סקר דעת קהל שנערך בקרב פליטים בסוריה ובדק אם בכוונת הנשאלים לשוב לבתיהם שמלפני 1948, ומעריך, בהסתמך על דעת מומחים, כי הבעיה פתירה חרף הפערים בעמדות הצדדים. כעבור שלושה ימים בחר העיתון לדון בשאלת זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים המצויים בירדן. בצמוד לכתבת העומק של דניאל סובלמן, בעמוד 2א, מוצגת מפה המתארת את תפוצת מחנות הפליטים בירדן, בלבנון, בסוריה, בגדה המערבית וברצועת עזה.

בכל הנוגע לדיווחים חדשותיים, הכותרת הראשית של עיתון "הארץ" ב־17 ביולי מפתיעה, לפחות במבט ראשון, בחשיבותה ההיסטורית. לפי הכותרת, "ברק שוקל להכיר בהחלטת מועצת הביטחון 194 על 'זכות השיבה'" (בן, 2000, 17.7). הכתב נשען על מקורות ישראליים שמספרים בגוף הכתבה על הצעה לפתרון בעיית

הפליטים, ולשונה: "קליטת עשרות אלפי פליטים בישראל במסגרת איחוד משפחות ושיקולים הומניטריים, קליטת פליטים במדינה הפלשתינית, ופיצוי בינלאומי לשיקום רוב הפליטים במקומות מושבם". עוד נאמר בכתבה כי יישומה של ההצעה כמוה כמימוש החלטה 194 של מועצת הביטחון של האו"ם. עם זאת, אין בכותרת או בתוכן הכתבה משום רמז לכוונתו של ברק לשקול בחיוב את ההצעה, לא כל שכן להסכים לה. אין במילות הטקסט גם אישור מן הצד הפלסטיני אשר לנוסח (המתואר לעיל) שהועלה בפסגה. נשאלת השאלה האם מידע לא מאומת שנאחו בכוונות ולא בהסכמות הוא עילה לכותרת ראשית בעיתון? למותר לציין כי תשובה לשאלה רטורית מעין זו צריכה להיות שלילית.

ידיעה נוספת באותו גיליון של "הארץ" מחלישה את מהימנותה של הכותרת הראשית. הידיעה בעמוד 3 מתבססת על מקורות פלסטיניים ומתארת בקווים שונים לגמרי את הפתרון לבעיית פליטי 1948 כחלק מהסכם מסגרת:

בנושא הפליטים קרובים הצדדים ככל הנראה לניסוח הכרזה משותפת בה ייאמר שפלשתינ היא ביתם הלאומי של בני העם הפלשתיני שגלה מאדמתו. ישראל תסכים לנוסח כל שהוא שיכיר בסבלם של הפליטים שנעקרו מאדמתם ובצורך לפתור את הבעיה, וארה"ב תודיע על סיוע בינלאומי לפתרון מצוקתם. מקור פלשתיני בכיר אמר שבנוסח זה תוזכר העובדה שלמעלה מ-400 כפרים, ערים ועיירות ערביות חרבו ב-48' (רובינשטיין, 2000, 17.7).

בשום מקום בידיעה לא נכתב כי ישראל תקלוט בשטחה את פליטי 1948. אין בה כדי לרמוז אפילו על הכרה ישראלית בהחלטת האו"ם 194. למעשה, הפרט היחיד שמשותף לשתי הידיעות הוא הצורך בסיוע כלכלי לשיקום הפליטים. בנסיבות אלה קשה להכריע איזו ידיעה קרובה יותר לאמת.

באופן כללי, "הארץ" הציג קשת רחבה של נקודות מבט וכתבות עומק, אך לא הציב את עצמו מחוץ לקונצנזוס בנושא זכות השיבה לפליטים. העמדה הפלסטינית נתפסה בעיני עיתון זה כקשוחה ובלתי מתפשרת בהשוואה לגמישות שגילה הצד הישראלי (ראו לדוגמה מאמרו של אלוף בן: "למרות ניסיון העבר, ברק מהמר על הכל", 2000, 16.7, עמ' 2).

במהדורות החדשות בטלוויזיה מסגור זכות השיבה אינו עולה בקנה אחד עם הסיקור של הנושא בעיתונות המודפסת. התמונה שמצטיירת כאילו ערפאת התנער מהבנות בסוגיית הפליטים סותרת את הדיווחים ב"הארץ" וב"ידיעות אחרונות" לאורך הפסגה. מעקב כרונולוגי אחר אותם דיווחים במהדורות החדשות בטלוויזיה מגלה כי מי ששינה את דעתו הוא דווקא אהוד ברק:

"יש הסכמה בירושלים על חזרתם של עשרות אלפי פליטים" (רוזן, 2000, 17.7, פריט שני בחדשות ערוץ 2).

"ישראל תסכים לנוסחה עמומה בעניין הפליטים שתתיר כניסה של פליטים על בסיס הומניטרי" (נויבך, 2000, 17.7, פריט 4 בחדשות ערוץ 1).
"אהוד ברק אינו מוכן להכיר בהחלטת האו"ם 194, שהפלסטינים מפרשים אותה כזכות השיבה לפליטים, משום שברק איננו מוכן בשום פנים ואופן לקבל אחריות על בעיית הפליטים" (ברנע, 2000, 19.7, פריט 3 בחדשות ערוץ 2).

חוסר העקביות הזו הוא תוצאה של דיווח שגוי או – כאמור – שינוי בעמדת ראש הממשלה. מבחינת הצופים, אין לזה כל משמעות. מידע שמשנתנה מעת לעת אף פעם לא ייקלט בתודעה כמו מידע אחיד שחוזר על עצמו. במובן זה הפכפכות הפלסטינים וערפאת בעניין הפליטים היא הקבועה. להלן שתי דוגמאות מייצגות מערוץ 2:

"(הפלסטינים) חזרו בהם מכל מיני הסכמות שהיו למשל בענייני הפליטים" (ברנע, 2000, 19.7, פריט 3 בחדשות ערוץ 2).

"ערפאת חזר בו מהסכמים שהיו בנושא הפליטים. עכשיו גם הוא עומד על זכות השיבה" (ברנע, 2000, 24.7, פריט 5 בחדשות ערוץ 2).

את שני הדיווחים האלה מסר אהרן ברנע, הכתב לענייני ערבים, בפער של חמישה ימים. כפי שאפשר לראות, לא רק שברנע חוזר על המידע, אלא שהניסוח שלו כמעט זהה בשניהם. זוהי פרקטיקה שנועדה להנכיח את המסר המרכזי בתודעת הצופים, ובתוך כך גם לחזק את העמדה הישראלית בוויכוח על זכות השיבה.

גבולות הקבע ומיקום ההתנחלויות בהסדר הסופי

הממצא הבולט ביותר שעולה מן הפריטים על גורל השטחים וההתנחלויות הוא שברק היה מוכן לפשרה גדולה בהסדר הקבע – ובלבד שזו תחזק את אופייה היהודי של המדינה. כדי להמחיש את התמה הזאת נחזור למאמרו ב"ידיעות אחרונות". ראש הממשלה משרטט בו את הקווים האדומים של המדינה היהודית: "הפרדה – אנחנו כאן והם שם; לא חוזרים לקווי 67... רוב המתישבים בריבונות ישראלית בהסדר קבע" (ברק, 2000, 12.7, עמ' 31, המשך מהעמוד הראשון). ברק מבקש לטפח את הזהות היהודית של המדינה באמצעות הבניה דיכוטומית המעמתת בין "אנחנו" ל"הם". לשיטתו, סיפוח רוב גושי ההתנחלויות לישראל יסייע בידו להשיג הפרדה בין שני העמים. זה גם הרציונל שעומד בבסיס הסכמתו לחילופי שטחים, רציונל שמודגש בסיקור של "ידיעות אחרונות":

אפשרות נוספת שברק לא דחה על הסף: להעביר כמה שכונות קצה שמאוכלסות בפלשתינים לשטח המדינה הפלשתינית – ובתמורה להעביר יישובים יהודיים בגדה לריבונות ישראל.

מקורות ישראליים מספרים שדווקא הושגה הבנה לגבי חילופי שטחים. לפי ההצעה, שני גושי התיישבות עיקריים בשטחים יועברו לריבונות ישראל. בתמורה תעביר ישראל לפלשתינים שטחים ריקים – קרוב לוודאי בחולות חלוצה בנגב" (ברנע ושיפר, 2000, 18.7, עמ' 3).

בר בבר, התקשורת מדווחת על מהלכי האופוזיציה בכנסת שנועדו לסכל את התהליך המדיני בקמפ דייוויד, לנוכח פרסומים על אודות כוונתו של ברק למסור את מרבית השטחים בגדה המערבית לידי הפלסטינים. כותרת ב"ידיעות אחרונות" מבשרת בעניין זה כי "הכנסת אישרה הצעות ש'מחשקות' את ברק". כותרת המשנה מפרטת: "האופוזיציה הצליחה אתמול להעביר בקריאה טרומית הצעות חוק לגבי סיפוח שטחים ורוב מיוחד במשאל-עם" (ברון, 2000, 20.7, עמ' 7). מעניין לציין כי מתנגדי ההסכם שאפו להשיג בהצעתם את מה שחתר ברק לממש כל העת: שמירת הצביון היהודי של המדינה. אלא שביסוד אמונתם עמדה הזכות לבעלות על שטחי מולדת, ואילו ברק הציב במרכז הדיון הפוליטי את הנושא הדמוגרפי.

במובן זה הטיעונים בעד השארת בקעת הירדן בריבונות ישראלית לובשים שני פנים: הפן הביטחוני, המחייב לכאורה שליטה בשטח, והפן הדמוגרפי שלפיו

בהיעדר אוכלוסייה פלסטינית גדולה, יש הצדקה כביכול להתיישבות יהודית במקום. לאורך השנים פוליטיקאים ראו חובה לעצמם להזהיר מפני ויתור על השליטה בבקעה, ואילו עיתונאים ויתרו על החובה לעורר דיון על תכלית האזהרה – כל עוד נותרה ההנהגה נאמנה לעמדתה המסורתית. כך לדוגמה, כאשר רוני דניאל הזכיר בפתח כתבתו מ-18 ביולי 2000 את הצהרת ברק כי "לא יהיה צבא זר ממערב לירדן", הוא בעצם ביקש להתריע מפני מסירת מה שדניאל עצמו מגדיר "הרכסים החשובים הללו" – כשברקע נראית הטופוגרפיה של אזור בקעת הירדן – לרשות הפלסטינית. הדעה הזאת מתיישבת גם עם אמירתו של נתניהו, לפיה "השליטה בבקעת הירדן חיונית להגנת ישראל מן המזרח" (דניאל, 2000, 24.7, פריט 8 בחדשות ערוץ 2).

מאוחר יותר, משנבקעו הסדקים הראשונים בקונצנזוס לגבי עתיד בקעת הירדן ופורסמו ידיעות על הסכמתו של ברק לנסיגה משטח זה, התחלפו גם הקולות האחידים בתקשורת. כך לדוגמה במהדורת ערוץ 2 מ-25 ביולי טרח עמנואל רוזן להדגיש לא פחות מארבע פעמים כי ישראל הייתה מוכנה להעניק לפלסטינים מדינה "על שטח גדול מאוד וריבונות בבקעת הירדן", וכי ברק נקט "צעדים מאוד מאוד משמעותיים", כדבריו, לפתרון הבעיה הטריטוריאלית.⁴ פרקטיקה זו מזכירה את מודל ה-PMP (Politics-Media-Politics) של וולפספלד, המתייחס לקשרי הגומלין בין התקשורת לפוליטיקה כאל מעגל שבו שינוי פוליטי מוביל לשינוי בסקיקור התקשורתי שמוביל לשינוי נוסף בסביבה הפוליטית (Wolfsfeld, 2004). מה שחשוב להבין הוא שכלי התקשורת אינם יוזמים את השינויים הפוליטיים; לכל היותר הם משתתפים בעיצובם.

עם היוודע דבר כישלונן של השיחות בקמפ דייוויד, חזר ראש הממשלה על האני מאמין שלו: "כל חיי לחמתי על ביטחון ישראל, ובימים האלה, ימי בין המצרים, אני חוזר ואומר: לא אסכים לוותר על חיזוקה של מדינת ישראל ועל חיזוקה של ירושלים, הרחבתה וביסוסה לדורות עם רוב יהודי מוצק בתוכיה" (מצוטט אצל ברנע, שיפר ואזולאי-כץ, 2000, 26.7, עמ' 2, הדגשה שלי). במאמר במערכת של "ידיעות אחרונות" כתב סבר פלוצקר דברי סנגוריה על הסכמתו של ברק לחילופי

4 כמה ימים לפני כן התייחסה קרן נויבך להערכות בדבר פינוי 94.5% משטחי יהודה ושומרון כאל "ויתור משמעותי" של ברק (נויבך, 2000, 17.7, פריט 4 בחדשות ערוץ 1).

שטחים, ובמילותיו שלו: "מתן נתחים ממדינת ישראל בגבולות 1967 תמורת סיפוח נתחים מיהודה ושומרון" (פלוצקר, 2000, 26.7). כאמור, אחד הקריטריונים החשובים בחקר התקשורת הוא זיהוי התמות המרכזיות שאותן מבקשת התקשורת להעביר. בבדיקת כלל הפריטים הטקסטואליים ב"הארץ" על נושא גבולות הקבע וההתנחלויות בלטה הבניה דיכוטומית אחת: הסכמתו של ברק לסגת מרוב חלקי הגדה המערבית (לפי הכתבה הפותחת של גיליון העיתון ב-23 ביולי, מדובר ב-96% מהשטח) המוצגת כגמישות "ששום מנהיג ישראלי לפניו לא הראה", ומנגד תיאור הקשיחות הפלסטינית שמגולמת בתביעה מישראל לסגת לקווי '67. בהקשר זה, המגעים לחילופי שטחים מוצגים בערוץ 1 כמו בזאר מזרח תיכוני – התמקחות שבה צד אחד, הפלסטיני במקרה דנן, מנסה למקסם את רווחיו בעורמה, בבחינת "אין מה להפסיד":

"הוא [ערפאת] מפעיל לחץ לסחוט עוד טיפה של רסיס ויתורים, אם רק אפשר" (יערי, 2000, 18.7, פריט 1 בחדשות ערוץ 1).
"הפלסטינים אומרים שאם יגיעו לכלל דיבור על חילופי שטחים, הם רוצים לא רק את חולות חלוצה, משהו מדרום לרצועה, הם היו רוצים תיקונים גם ממזרח לרצועת עזה, ואם אפשר גם מצפון לה" (יערי, 2000, 20.7, פריט 1).

בצד המוכנות לנסיגה, "הארץ" מספר לאורך כל הפסגה על כוונתו של ברק לספח את גושי ההתנחלויות הגדולים לישראל. לשר חיים רמון מיוחסת האמירה כי "חלקים מיהודה ושומרון, שבהם 130 עד 150 אלף מתנחלים, יסופחו לישראל" ("הארץ", 2000, 12.7, א3). עם סיום הפסגה, ברק עצמו מצוטט כמי שמקבל את קווי המתאר האלה: "80% מהמתיישבים בריבונותנו" ו"גבולות מוכרים לישראל בהסכמה בינלאומית" (בן, 2000, 26.7, א2). ראש הממשלה כורך את שאלת הנסיגה בשמירה על גושי ההתיישבות מתוך הנחה שתפיסתו לגבי "רוב יהודי גדול ומוצק" תהיה מקובלת על רוב הציבור היהודי בישראל. העיתון משקף בדיווחיו את הקו הזה.

לשיח התקשורתי בשאלת הריבונות בגדה המערבית יש, אחרי הכול, היבט אידאולוגי מובהק גם ב"הארץ": טווח הקולות בעיתון לא חורג ברוב המקרים מגבולות ההסכמה הלאומיים. מאמרי המערכת אינם קוראים למקבלי ההחלטות לשקול פינוי של התנחלות אחת אפילו ברחבי הגדה.

שאלת ירושלים

בקמפ דייוויד 2000 חל פיצול בהשקפת העולם של האליטה הפוליטית בנושא הריבונות במזרח ירושלים. לראשונה מאז 1967, נפרץ הטאבו על גבולות עיר הבירה. ראש הממשלה ברק דיבר בגלוי, למגינת ליבה של האופוזיציה, על מסירת שכונות ערביות במזרח ירושלים לריבונות פלסטינית ועל הסדרים נוספים שיכללו שליטה פלסטינית מלאה בחלקים ממזרח העיר. בשורות שלהלן אטען כי השינוי המתואר בתוך האליטה הפוליטית הוביל למהפך תודעתי גם בעולם המושגים של התקשורת.

כבר בתחילת הוועידה מתבשרים צופי חדשות ערוץ 1 כי "ירושלים הולכת להיות הנקודה המרכזית והבעייתית ביותר" (נויבך, 2000, 11.7, פריט 3), וכי פתרון הבעיה הוא המפתח להצלחת השיחות (תמרי, 2000, 12.7, פריט 2). בערוץ 2 הצופים מתוודעים לקשיים בניהול המשא ומתן על גורל העיר: "זהו קרב שמנהל אהוד ברק על ירושלים מול האמריקאים, ובעיקר מול הפלסטינים" (רוזן, 2000, 18.7, פריט 1). המטפוריקה הקונפליקטואלית של השיחות קיימת גם בעיתונות. הכותרת הראשית של "ידיעות אחרונות" ב-19 ביולי, "הקרב על ירושלים" (כותרת זהה מלווה באותו יום גם את דיווחו של יורם בינור בחדשות 2), יוצרת את הרושם כי שני הצדדים נלחמים זה בזה ולא מנהלים דיאלוג שיש בו ממש.⁵ כותרת מסוג זה מסגירה עד כמה העיתון הוא טבלואיד מובהק, הן בסגנונו – כותרות עמודי החדשות מודגשות ומורכבות משתיים עד ארבע מילים – והן בתכנון הסנסציוניים שמותאמים לקהל יעד רחב, בדומה לערוץ 2, ומכוונים אל הפן האישי והדרמטי. בתמצית, הסיקור המלודרמטי של השיחות שנצבע ב"ידיעות אחרונות" בקווים גסים ועזים נועד למשוך את תשומת לב הקוראים למחלוקת העמוקה בין הצדדים.

5 בערוץ 1 מתקיים היפוך אפיסטמולוגי: המציאות בירושלים, כך נראה, דווקא מיטיבה עם התושבים הפלסטינים, וכל שינוי בסטטוס קוו (תוצאה של תהליך מדיני) רק יפגע ברווחתם – זו לפחות המסקנה מדברי הקריינות של גלעד עדין, מגיש המהדורה, לשתיים מן הכתבות ב-20 ביולי: "כ-200 אלף פלסטינים, תושבי ירושלים, נהנים מתשלום של קצבאות הביטוח הלאומי. העברת שכונות בעיר לשליטה של הרשות הפלסטינית תוציא רבים מהם ממאגר מקבלי הקצבאות" (פריט 7); "הרוב המכריע של תושבי מזרח ירושלים לא ירצה בעימות משום שיש לו מה להפסיד – כך מעריך היום ניצב יאיר יצחקי, מפקד מחוז ירושלים. בעיר העתיקה בירושלים התפתחו יחסי גומלין מיוחדים בין המשטרה לתושבים הפלסטינים" (פריט 19).

זאת ועוד: כותרת המשנה מבהירה כי הטרמינולוגיה הצבאית היא לא יותר מאמצעי לשוני פיגורטיבי, שממחיש את המחלוקת בין ישראל לפלסטינים בנושא ירושלים: "במו"מ קדחתני, התעקש ערפאת: לא אקבל פחות מריבונות מלאה על מזרח ירושלים. ברק הציע: ניתן לכם שכונות במזרח העיר, אבל נצרך לירושלים את מעלה אדומים, גבעת זאב וביתר-עלית" (ברנע, שיפר ואזולאי-כץ, 2000, 26.7, עמ' 2). התמה המעצבת של הסיקור, שמתמצתת בכותרת המשנה, מתיישבת עם מערכות ההסבר שמייצר ראש הממשלה ברק, ולפיהן ישראל היא שמציעה חלופות לפתרון סוגיית ירושלים, ואילו הפלסטינים נותרים מבוצרים בעמדתם ואינם מוכנים להתפשר במאומה.

"סלע המחלוקת", כך מתואר בכתבה ב"ידיעות אחרונות", הוא דרישתו של ערפאת לקבל "ריבונות מלאה על מזרח ירושלים, על רוב העיר העתיקה ועל הר הבית" (שם), ולא תביעתו הכפולה של ברק לספח לירושלים יישובים נוספים, וחשוב מכך: לשמור על ריבונות ישראלית מלאה בעיר העתיקה. השאלה מי צודק כאן – ערפאת או ברק – ממשיכה להעסיק רבים, ישראלים ופלסטינים כאחד, אך היא אינה מהותית לדיון שלנו משום שתשובה עליה היא במידה רבה עניין סובייקטיבי. על כן נכון יותר לשאול: האם קיימת בחירה סלקטיבית של מידע ומסגרות פרשנות? ובאיזו מידה תורם השיח לעיצובה של האידאולוגיה השלטת או להטלת ספק בעקרונותיה? המשך הניתוח ידון בשאלות אלה ובאחרות. מוטיבים תמטיים של סרבנות מצד ערפאת וותרנות מצד ברק חוזרים ומוזכרים שוב ושוב בכל הנוגע לירושלים. הכותרות שלהלן מבהירות זאת:

"ראש הממשלה שובר את הטאבו" (שרגאי, 2000, 19.7, עמ' 2).
 "ערפאת סירב להצעת ברק לפשרה בירושלים" (ברנע ושיפר, 2000, 19.7, עמ' 4). כותרת המשנה מסבירה: "ברק הציע: סיפוח יישובי הלווין של ירושלים, תמורת מסירת כפרים הסמוכים לבירה ושכונות במזרח העיר לידי הפלסטינים. ערפאת הבהיר: לא אסכים לפחות מריבונות מלאה על מזרח ירושלים" (שם).
 "הישראלים טוענים כי ערפאת הקשיח את עמדותיו בעניין הריבונות על ירושלים, והם מאיימים לעזוב" (תמרי, 2000, 19.7, פריט 2 בחדשות ערוץ 1).

"הוא [ערפאת] לא רוצה בשום פנים שזו תהיה טריקת הדלת מאחוריו

לתביעות נוספות על ירושלים, ולזה ראש הממשלה כמוכן לא יכול להסכים” (יערי, 2000, 19.7, פריט 3 בחדשות ערוץ 1).

”מה שמקורבי ערפאת אומרים: יאסר ערפאת לא יוכל להתפשר בעניין ירושלים... זאת כאשר צריך לדעת: אהוד ברק מכין את אנשיו בארץ לאפשרות של פשרה בירושלים... בכל מקרה ברק כבר מדבר על פשרה בירושלים, ערפאת עדיין לא [מדבר עליה]” (רוזן, 2000, 23.7, פריט 1 בחדשות ערוץ 2).

”ערפאת איננו מתכוון לוותר על ריבונות פלסטינית במזרח ירושלים” (ברנע, 2000, 24.7, פריט 5 בחדשות ערוץ 2).

טענות היסוד שלעיל מארגנות את הנרטיב של ברק. החתירה לויתור שטיבו אינו ידוע עומדת לזכות ברק, ואילו תביעתו של ערפאת לריבונות על מזרח העיר פועלת כנגדו. נרטיב מתחרה, שמציג את עמדת ערפאת בנושא ירושלים כפשרה (שהרי הוא מקבל את עקרון חלוקת העיר), לא הוצג אפילו פעם אחת לאורך כל ימי הפסגה.

דומה כי השיח על ירושלים בתקופת פסגת קמפ דייוויד השתנה. מטאבו מוחלט בדיון הציבורי הישראלי הפכה עיר הבירה לנושא שבמחלוקת. עם זאת אין בתכנים המוזכרים לעיל משום הסכמה, אפילו במובלע, לויתור על הריבונות במקומות הקדושים בעיר העתיקה. לריבונות על הר הבית יש ערך סמלי רב שמקורו במורשת היהודית, והעיתונאים אינם מתכחשים לכך. הם מוכנים לכל היותר להביע תמיכה בהצעת ברק לחילופי שטחים בין ישראל לרשות הפלסטינית, כך שיישובים יהודיים כגון מעלה אדומים וגבעת זאב יסופחו לישראל, ושכונות ערביות דוגמת שועפאט, בית חנינא וג'בל מוכאבר יוצאו מתחום השיפוט של העיר ויימסרו לשליטת הפלסטינים (ראו פרסום ההצעה בערוץ 2, שידור מ־13 ו־18 ביולי 2000). מבחינת ישראל, היתרון הדמוגרפי של תוכנית כזאת הוא ברור: הרחבת שטחה של העיר עם רוב יהודי מוצק בתוך גבולותיה.

חיזוק לטענה כי הדיווחים בתקשורת יצרו שינוי בדעת הקהל אפשר למצוא ביחס לירושלים: מסקרי דעת קהל שהתפרסמו בזמן הדיונים בקמפ דייוויד התברר כי חל שינוי בציבור ביחס לירושלים (הורוביץ, 2000, 25.7, עמ' 2). תמורה זו מראה את עוצמתו של המסר שמעבירות האליטות בתיווך התקשורת. אם עד יולי 2000 נאמר לציבור כי ירושלים אינה נושא לדיון, הרי הפסגה בקמפ דייוויד שידרה מסר מנוגד.

בשני המקרים קיבל רוב הציבור את השינויים המוכתבים מלמעלה, מהממשלה. תהליך דומה, של היעדר חשיבה עצמאית, חל גם על העיתונאים עצמם. רבים מהם כתבו על הצורך בפשרה בירושלים רק אחרי שראש הממשלה ברק העלה את שאלת הבירה על שולחן הדיונים בקמפ דייוויד. הזרם המרכזי בעיתונות נגרר אחר עולם המושגים של האליטה הפוליטית. כך, בלי להכעיס, לקרוא תיגר ולהידחק לשוליים, פסעו עיתונאים רבים בדרך שהתווה השלטון.

הדיון בעניין חלוקת ירושלים אינו חורג מהשיח על זכות השיבה או על גבולות הקבע. למהפך התודעתי בעולם המושגים התקשורתי קדם פיצול אידאולוגי בתוך המערכת הפוליטית בנוגע למעמד העיר בהסדר הקבע. אומנם ממשלת ברק (או מה שנותר ממנה אחרי התפטרות שרי הימין) איבדה את אמון הכנסת על רקע הידיעות מקמפ דייוויד בעניין זה, אבל כבשה את ליבם של רוב הכתבים והפרשנים הבכירים. בבחירה בין ירושלים עם מיעוט פלסטיני גדול לבין ירושלים "עם רוב יהודי מוצק", כדברי ברק, העדיפו כלי התקשורת את האפשרות האחרונה. ההליכה במסלול אחד (של מידע) אחרי ראש הממשלה היא ההוכחה לכך שדרכי החשיבה של העיתונאים היו רחוקות מלהיות עצמאיות ומקוריות.⁶

תהליך אנאפוליס והמגעים המדיניים בתקופת נתניהו

כשבע שנים לאחר כישלון ועידת קמפ דייוויד נערכו שיחות לא פומביות בין ראש הממשלה אהוד אולמרט לבין יו"ר הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס. שני המנהיגים דנו בכל נושאי הליבה, לרבות זכות השיבה והריבונות בהר הבית,⁷ אך המשא ומתן ביניהם הופסק בעקבות הודעת ההתפטרות של אולמרט בספטמבר 2008, בשל חשד למעורבותו במעשי שחיתות. לעומת זאת, תקופת שלטונו של בנימין נתניהו התאפיינה בקיפאון מדיני, למרות המשא ומתן הממושך, והעקר ברובו, בין שרת המשפטים ציפי לבני לבין ראש צוות המשא ומתן הפלסטיני סאייב עריקאת.

6 למסקנה דומה הגיעה גם הבלשנית טניה רינהרט שהראתה בספרה "כתוב בעיתון" (2010) כיצד מוסדות השלטון מסלפים את תמונת המציאות באמצעות שיתוף פעולה עם מרבית כלי התקשורת בישראל. ואולם רינהרט מצביעה על דפוס קבוע של נאמנות העיתונאים לשלטון, ואילו מאמר זה מדגיש את שינויי המסגור התקשורתיים ככפופים לתמורות אידאולוגיות מצד קובעי המדיניות.

7 בפרק 50 בספרה No Higher Honor מתארת קונדוליזה רייס, מזכירת המדינה האמריקנית בממשל ג'ורג' בוש הבן, את הצעת אולמרט להסדר קבע עם הפלסטינים.

ההצעה שהניח אוהד אולמרט בפני אבו מאזן ב־2008 לא סוקרה בתקשורת הישראלית בזמן אמת. עם זאת חשיפת תוכנה במרוצת השנים תוארה בכלי התקשורת הישראליים כהצעה מרחיקת לכת. התמונה שהצטיירה הייתה כי ראש הממשלה אולמרט הסכים ללכת לקראת אבו מאזן גם בסוגיות הליבה, ובהן היתר לחזרתם של 5,000 פליטים לשטחי מדינת ישראל, חילופי שטחים תוך סיפוח של גושי התנחלויות לישראל, וויתור על ריבונות יהודית בהר הבית. מנגד כתבים ופרשנים בישראל הציגו את ראש הרשות הפלסטינית כהססן וסרבן, וכמי שלא מסוגל לקבל החלטות מכריעות ואמיצות ברגע האמת. ראיונות עומק בולטים עם אולמרט עצמו ומאמרים בעיתונות הישראלית משמשים תימוכין לדימויים אלה. הנה כמה דוגמאות:

“הצעה שלא הוצעה מעולם” (ערוץ 2, 2009, 26.3).

“ההצעה הכי מפורטת לתום הסכסוך” (“ידיעות אחרונות”, 2011, 28.1).
“התקווה, הפחד וההאשמות: הסכם השלום שנשאר על המפית” (יששכרוף, 2013, 24.5).

בראיונות הרכים שהעניק לכלי התקשורת, הדגיש אולמרט כי חשיבות השמירה על ערך המדינה היהודית הנחתה אותו במשא ומתן עם אבו מאזן. כלומר, נכונותו לסגת מרוב שטחי יהודה ושומרון כפוף להסכמת הפלסטינים לריבונות ישראלית על גושי ההתנחלויות יש בה כדי לחזק את הזהות היהודית של מדינת ישראל מבחינה דמוגרפית. לדידו, ויתור על הריבונות בשטחי הר הבית או החזרת 5,000 פליטים לגבולות הקו הירוק אינם מערערים את הרוב היהודי במדינה. הרטוריקה של אולמרט ומסגור המדינה היהודית כאמצעי להצדקת הוויתורים בסוגיות הליבה מודגמים היטב בציטוט שלהלן: “ברגע שהגעתי למסקנה שהברירה היא בין מדינה יהודית דמוקרטית לבין מדינה אחת לשני עמים, הסקתי את המסקנות... [5,000] זה מספר המסתננים האפריקנים שנכנסו בזמנו בכל שנה לישראל” (יששכרוף, 2013, 24.5).

כאמור, בתקופת כהונתה של ממשלת נתניהו השלישית, בשנים 2013–2014, התנהל משא ומתן שלא הבשיל בין שרת המשפטים בממשלתו ציפי לבני ושליחו עו”ד יצחק מולכו לבין ראש צוות המשא ומתן הפלסטיני סאיב עריקאת. אווירה חשדנית וחוסר אמון הדדיים אפיינו את השיחות בין הצדדים. הפסקת המגעים

באפריל 2014, ללא כל תוצאות, הייתה האות להטחת האשמות בין נתניהו לאבו מאזן. התקשורת הישראלית מסגרה את גרסת נתניהו לכישלון המשא ומתן, שלפיה סירוב הפלסטינים להכיר במדינת ישראל כמדינה יהודית וההתעקשות על זכות השיבה הובילו לקיפאון מדיני. נתניהו חזר על טיעונים אלה פעם אחר פעם:

”מה שמבקשים מאיתנו זה לאשר מדינה שתציף אותנו בפליטים ותקדם תביעות טריטוריאליות. הפתרון הוא שתי מדינות לאום והכרה ביניהן. פירוש הדבר לא רק ביטול זכות השיבה אלא הכרה במדינה יהודית” (חדשות nana10, 2014, 28.1).

”אנחנו רוצים מדינה פלסטינית מפורזת שיכולה להכיר במדינה היהודית” (בן חורין, 2014, 24.5).

”נתניהו לאבו מאזן: הכר במדינה יהודית” (בן חורין, 2014, 4.3).
”הנשיא עבאס... תאמר לפלסטינים שעליהם לעזוב את חלום שיבת הפליטים וכך נסיים את הסכסוך” (רביד, 2014, 4.3).

מנקודה זו ואילך התאפיינו היחסים בין הצדדים בראייה אתנוצנטרית המקדמת תופעות של דה-לגיטימציה (אלבז, 2017). בסיכומו של דבר, הערך מדינה יהודית נתפס בעיני כלי התקשורת כמוצדק מבחינה מוסרית, בלי קשר לזהות הממשלה המכהנת או העמדה הפלסטינית במשא ומתן. מסגור הסרבנות הפלסטינית להכיר בערך זה הוא אמצעי חשוב בעיצוב תודעה פוליטית המשקפת תפיסת עולם ממסדית בכל הנוגע לאופי ההסדר הסופי עם הפלסטינים. עם זאת הסיקור התקשורתי מתאפיין בפתיחות לרעיונות חדשים של ההנהגה – לדוגמה, העלאת נושאי הפליטים והריבונות על הר הבית במשא ומתן בין אולמרט לאבו מאזן – המשפיעים על אופן תפיסת הערך ”מדינה יהודית”. מכאן יוצא שהתקשורת ממשיכה למלא תפקיד חשוב בהפצת רעיונות אלה – במקרה זה, רעיונותיו של אולמרט – אך בוודאי אינה יוזמת אותם.

דיון מסכם: מסגור ההסכמה הלאומית סביב חיזוק רעיון המדינה היהודית

המחלוקות, שחלקן מדומות, בין הקואליציה לאופוזיציה על רקע התהליכים המדיניים לאורך השנים התמקדו בשלושה נושאי ליבה לאומיים הנוגעים לאופייה

היהודי של מדינת ישראל מבחינה דמוגרפית וסמלית: (א) זכות השיבה לפליטים הפלסטינים; (ב) גבולות ההתנחלויות ומיקומן בהסדר הקבע; (ג) מעמד ירושלים. הדיון התקשורתי בנושאים שלעיל התנהל בתוך גבולות הוויכוח של האליטה, בלי לערער על הערך "מדינה יהודית". הקונצנזוס הקיים בתקשורת בנושאי הליבה הלאומיים נסדק בעקבות העמקת המחלוקות האידאולוגיות בין חברי האליטה הפוליטית, אך אלה לא הגיעו עד כדי פגיעה בהגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ובצורך לשמור על הגדרה זו, באמצעים שונים.

ניתוח מאמרי הדעה והפרשנויות מראה כי השיח העיתונאי על הפליטים חיזק את עמדת ההנהגה הישראלית בנושא מורכב זה. הפרשנים אימצו את העיקרון המאחד של שלילת זכות השיבה, וראו בהפרתו מתן הכשר לקעקוע יסודות המדינה היהודית. עוד עלה מדבריהם כי הגישה של ברק ואולמרט כלפי שאלת הפליטים היא מתונה, ועומדת ביחס הפוך לקיצוניות הפלסטינית. ההנהגה הישראלית תוארה כמי שפועלת בנחישות לפתרון הבעיה, אם כי לצרכני התקשורת ברור כי ישראל אינה מוכנה לקבל עליה אחריות לבעיית הפליטים, קל וחומר להתיר כניסת פליטים לישראל – אפילו לא על בסיס הומניטרי.

בדיוני קמפ דייוויד, ולאחר מכן עם חשיפת תהליך אנאפוליס, חל תהליך דומה: הפרשנים צעדו במסלול הטריטוריאלי שהתווה ברק עם פרסום הידיעות על ויתורים מפליגים שהציע, לכאורה, בנושא גבולותיה של מדינה פלסטינית. אפילו בעיתון "הארץ", שמזוהה עם השמאל המדיני, הוצגה עמדה מערכתית התומכת בגישת ברק, שלפיה יש לכרוך את שאלת הנסיגה משטחי יהודה ושומרון בשמירה על גושי ההתיישבות – הכול כדי לגבש "רוב יהודי גדול ומוצק" בשטחה הריבוני של מדינת ישראל.

דומה כי אחד הגילויים המעניינים בחקר האירועים המדיניים הוא שינוי התודעה בעולם המושגים של הפרשנים לגבי רעיון חלוקת העיר ירושלים, הסוגיה הבולטת בעיתונות הכתובה לאורך רוב תקופות המדגם. רעיון זה, שבעבר הורד מהשיח הביקורתי של הכתבים והפרשנים, נעשה לגיטימי מאז פסגת קמפ דייוויד. התקשורת לא הסתפקה במתן ייצוג לחברי אופוזיציה שפקקו בהצהרות הנאמנות של הממשלה לירושלים, אלא אפילו הגינה בתוקף על הצורך להתפשר עם הפלסטינים על מזרח העיר. אלא ששוב, כמו בסוגיית הגבולות, המהפך התודעתי היה קשור בשינוי פרדיגמטי שהתחיל מלמעלה, מהאליטה הפוליטית, ובמיוחד מעמדת ראש הממשלה כלפי הריבונות בעיר.

עם זאת יש לשים לב לאופייה של הפשרה המוצעת. ראש הממשלה ברק, בגיבויה המלא של התקשורת, הסכים להעניק לפלסטינים ריבונות מלאה על שכונות מרוחקות במזרח ירושלים בתמורה לסיפוחם לישראל של יישובים יהודיים הסמוכים לעיר; וחשוב מזה, הוא הציע לפלסטינים אפוטרופסות, אך לא ריבונות, בהר הבית. לתוכנית פוליטית כזאת הייתה משמעות כפולה מבחינת ישראל: הרחבת גבולות תחום השיפוט של העיר, תוך הבטחת רוב יהודי מוצק; ומנגד – הכרה פלסטינית בריבונות הישראלית על המקומות הקדושים בעיר העתיקה. כלי התקשורת ראו בדחיית מסגרת התוכנית הוכחה לגישתו הנוקשה והבלתי מתפשרת של ערפאת בנושא ירושלים. ברק, לעומת זאת, נתפס בעיני הפרשנים כמנהיג אמיץ שמוכן לשלם מחיר פוליטי גבוה על נכונותו לוותורים מרחיקי לכת גם בבירה. המסקנה העולה מכל האמור לעיל, היא כי החשיבה האידאולוגית של התקשורת, על כל גווניה, מתגבשת ומתלכדת סביב ערכי הליבה של האליטה הפוליטית. חשיבה זו מתעדכנת עם חילופי הממשלות ומתאפיינת בפתיחות לרעיונות אחרים שנהגו תחילה על ידי הקבוצה השלטת. התקשורת אינה מייצרת יש מאין שיח אידאולוגי מקורי בנושאי הליבה, כפי שהראיתי במחקר אחר שעסק בהתייחסותה לתהליך אוסלו (אלבז, 2019). המחקר הנוכחי העלה כי היא לכל היותר התייצבה לצד הממשלה בוויכוחים הקיימים עם האופוזיציה על עתיד השטח ועל גורל ירושלים בהסדר הקבע עם הפלסטינים. מתוך חילוקי הדעות האלה, הדגשתי (שוב) את הקונצנזוס הפוליטי לגבי אופייה היהודי של מדינת ישראל, והראיתי כי המושג "מדינה יהודית" אינו רק ערך הטבוע היטב בעבודת התקשורת, אלא גם אתוס ציוני המנחה את הכתבים והעורכים בכל דיון מדיני על סוגיות הליבה.

הזמן שחלף מאז קמפ דייוויד, דרך תהליך אנאפוליס ועד המגעים המדיניים בתקופת נתניהו, לא הניב שינוי ארוך טווח בייצוג סוגיות הליבה בשיח התקשורתי. מרבית כלי התקשורת הישראליים עדיין מלוכדים סביב המושג "מדינה יהודית", כערך ליבה המיוצר ומופץ להמונים בעידודה ובתמיכתה של האליטה הפוליטית. למעשה, ערך זה בתרבות הפוליטית בישראל ניצב מעל לכל מחלוקת פוליטית ונתפס מבחינת התקשורת כמוצדק מבחינה מוסרית.

מקורות

- אינדיק, מרטין (2009). **שלום אמריקני: דוח מבפנים על הדיפלומטיה האמריקנית במזרח התיכון**. תל אביב: עם עובד.
- אלבו, שגיא (2017). גילויי דה-לגיטימציה באתרי החדשות המקוונים בישראל: סיקור "האחר" לפני "צוק איתן" ובמהלכו, **המרחב הציבורי**, 12, 63-88.
- אלבו, שגיא (2019). רואים רחוק, רואים שקוף: הסכמי אוסלו בראי התקשורת הישראלית. בתוך: אפרים לביא, יעל רונן והנרי פישמן (עורכים). **25 שנה לתהליך אוסלו: ציון דרך בניסיונות ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני (עמ' 255-274)**. ירושלים: כרמל.
- בן, אלוף (2000, 26.7). ההישג לדעת ברק: ארה"ב לא תכיר בהכרזת עצמאות פלשתינית חד-צדדית. **הארץ, עמ' 2א**.
- בן, אלוף (2000, 23.7). ברק מאמין: רוב גדול להסכם שיכלול פשרה בירושלים. **הארץ, הכותרת הראשית של העיתון**.
- בן, אלוף (2000, 17.7). ברק שוקל להכיר בהחלטת מועצת הביטחון 194 על "זכות השיבה". **הארץ, הכותרת הראשית של העיתון**.
- בן, אלוף (2000, 16.7). למרות ניסיון העבר, ברק מהמר על הכל. **הארץ, עמ' 2א**.
- בן חורין, יצחק (2014, 24.5). ארה"ב בתגובה לנתניהו: מתנגדים לצעדים חד-צדדיים, מעוניינים לחדש את המו"מ. **ynet**. אוחזר מתוך: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4523062,00.html>
- בן חורין, יצחק (2014, 4.3). נתניהו לאבו מאזן: הכר במדינה יהודית. **ynet**. אוחזר מתוך: <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4495133,00.html>
- בן-עמי, שלמה (2004). חזית ללא עורף: מסע אל גבולות תהליך השלום. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- ברון, גבי (2000, 20.7). הכנסת אישרה הצעות ש'מחשקות' את ברק". **ידיעות אחרונות, עמ' 7**.
- ברנע, אהרן (2000, 24.7). **ערוץ 2**, פריט 5 במהדורת החדשות.
- ברנע, אהרן (2000, 19.7). **ערוץ 2**, פריט 3 במהדורת החדשות.
- ברנע, נחום, ושיפר שמעון (2000, 19.7). ערפאת סירב להצעת ברק לפשרה בירושלים. **ידיעות אחרונות, עמ' 4**.
- ברנע, נחום ושיפר, שמעון (2000, 18.7). בידיים ריקות. **ידיעות אחרונות, עמ' 3**.
- ברנע, נחום, שיפר, שמעון ואזולאי-כץ אורלי (2000, 26.7). הייתי מוכן לסיים הסכסוך במחיר כואב. **ידיעות אחרונות, עמ' 2**.

- ברנע, נחום, שיפר, שמעון ואזולאי־כץ אורלי (2000, 19.7). קשיים גדולים מאוד. ידיעות אחרונות, עמ' 2.
- ברק, אהוד (2000, 12.7). אני לא לבד. ידיעות אחרונות, עמ' 31.
- דואק, נחמה, שיבי, חיים וברון גבי (2000, 18.7). ברק: זכות השיבה וירושלים – הקושי העיקרי בשיחות. ידיעות אחרונות, עמ' 4.
- דניאל, רוני (2000, 24.7). ערוץ 2, פריט 8 במהדורת החדשות.
- "הארץ" (2000, 12.7). השר רמון: בעיית ירושלים 'אינה פתירה'. הארץ, עמ' 3א.
- הורוביץ, ניצן (2000, 25.7). שביעות רצון במשלחת הישראלית מ"שינוי דעת הקהל בנושא ירושלים". הארץ, א2.
- "חדשות nana10" (2014, 28.1). נתניהו: "לא חייבים להסכים עם האמריקנים על הכל, צריך נוכחות צה"לית בבקעה". nana10. אוחזר מתוך: <http://10tv.nana10.co.il/Article/?ArticleID=1034147>
- טוקר, נתי (2019, 31.1). סקר TGI: שני העיתונים הגדולים סובלים מירידה בשיעור החשיפה. דה מרקר. אוחזר מתוך: <https://www.themarker.com/advertising/1.6896315>
- "ידיעות אחרונות" (2011, 28.1). ההצעה הכי מפורטת לתום הסכסוך. מוסף "7 ימים". יערי, אהוד (2000, 20.7). ערוץ 1, פריט 1 במהדורת החדשות.
- יערי, אהוד (2000, 19.7). ערוץ 1, פריט 3 במהדורת החדשות.
- יערי, אהוד (2000, 18.7). ערוץ 1, פריט 1 במהדורת החדשות.
- יששכרוף, אבי (2013, 24.5). התקווה, הפחד וההאשמות: הסכם השלום שנשאר על המפית. וואלה! NEWS. אוחזר מתוך: <https://news.walla.co.il/item/2644736>
- כספי, דן (2001). תמונות בראש: דעת קהל ודמוקרטיה. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- כספי, דן ולימור יחיאל (1992). המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990. תל אביב: עם עובד.
- נויבך, קרן (2000, 17.7). ערוץ 1, פריט 4 במהדורת החדשות.
- נויבך, קרן (2000, 11.7). ערוץ 1, פריט 3 במהדורת החדשות.
- ערוץ 2, (2009, 26.3). הצעה שלא הוצעה מעולם. מהדורת החדשות.
- פלוצקר, סבר (2000, 26.7). ערפאת שוב החמיץ הזדמנות. ידיעות אחרונות, עמ' 2.
- פלוצקר, סבר (2000, 25.7). תקופת ההמתנה. ידיעות אחרונות, עמ' 2.
- קמה, עמיית ופירסט ענת (2015). על ההדרה: ייצוגים תקשורתיים של "אחרים". תל אביב: רסלינג.

- רביד, ברק (2014, 4.3). נתניהו באייפא"ק: מוכן לעשות שלום עם הפלסטינים; עבאס צריך להכיר בישראל. *הארץ*. אוחזר מתוך: <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2260523>
- רובינשטיין, דני (2000, 17.7). הצעה פלשתינית: הכרזת המדינה כסעיף מוסכם יחיד. *הארץ*, עמ' 3א.
- רובינשטיין, דני (2000, 13.7). זכות השיבה היא לא ריאליזם, אבל הפלשתינים לא יוותרו עליה. *הארץ*, עמ' 6א.
- רוזן, עמנואל (2000, 25.7). ערוץ 2, תחילת מהדורת החדשות.
- רוזן, עמנואל (2000, 23.7). ערוץ 2, פריט 1 במהדורת החדשות.
- רוזן, עמנואל (2000, 18.7). ערוץ 2, פריט 1 במהדורת החדשות.
- רוזן, עמנואל (2000, 17.7). ערוץ 2, פריט 2 במהדורת החדשות.
- רוס, דניס (2009). על מדינאות: מדיניות החוץ האמריקאית בעולם ובמזרח התיכון בעבר ובעתיד. תל אביב: מטר.
- רינהרט, טניה (2005). שקרים על שלום: מלחמת ברק ושרון בפלסטינים. תל אביב: ספרי תל אביב.
- רינהרט, טניה (2010). כתוב בעיתון: לשון, תקשורת ואידאולוגיה. חיפה: פרדס.
- שר, גלעד (2001). במרחק נגיעה: המשא ומתן לשלום 1999–2001: עדות. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- שרגאי, נדב (2000, 19.7). ראש הממשלה שובר את הטאבו. *הארץ*, עמ' 2א.
- תמרי, גיל (2000, 19.7). ערוץ 1, פריט 1 במהדורת החדשות.
- תמרי, גיל (2000, 12.7). ערוץ 1, פריט 2 במהדורת החדשות.
- Allan, Stuart & Zelizer, Barbie (2004). Rules of engagement. In Stuart Allan & Barbie Zelizer (Eds.), *Reporting war: Journalism in wartime* (pp. 3–21). London: Routledge.
- Bennett, W. Lance (1990). Toward a theory of press-state relations in the United States, *Journal of Communication*, 40(2), 103–127.
- Carey, W. James (1989). *Communication as culture: Essays on media and society*. Boston: Unwin Hyman.
- Davis, Aeron (2003). Whither mass media and power? Evidence for a critical elite theory alternative, *Media, Culture & Society*, 25(5), 669–690.

- Deacon, David & Golding, Peter (1994). *Taxation and Representation: The media, political communication and the Poll Tax*. London: John Libbey.
- Dor, Daniel (2004). *Intifada hits the headlines: How the Israeli press misreported the outburst of the Second Palestinian Uprising*. Bloomington: Indiana University Press.
- Elbaz, Sagi (2015). *Rethinking Israeli journalism: Core values and media revolution*. New York: Israel Academic Press.
- Elbaz, Sagi & Bar-Tal Daniel (2016). Dissemination of culture of conflict in the Israeli mass media: The wars in Lebanon as a case study. *The Communication Review*, 19(1), 1–34.
- Fishman, Mark (1980). *Manufacturing the news*. Austin: University of Texas Press.
- Fiske, John (1991). Postmodernism and television. In James Curran & Michael Gurevitch (Eds.), *Mass media and society* (pp. 55–67). London: Edward Arnold.
- Galtung, Johan (1998). High road, low road: Charting the course for peace journalism, *Track Two*, 7, 7–10.
- Gitlin, Todd (1980). *The whole world is watching*. Berkeley: University of California.
- Gross, Larry (1991). Out of the mainstream: Sexual minorities and the mass media. In Michael A. Wolf & Alfred P. Kielwasser (Eds.), *Gay people, sex and the media* (pp. 19–46). New York: Harrington Park Press.
- Hall, Stuart (1977). Culture, the media and the ideological effect. In James Curran, Michael Gurevitch, & Janet Woollacott (Eds.), *Mass communication and society* (pp. 315–348). London: Open University Press.
- Hall, Stuart (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Sage.
- Hallin, C. Daniel (1986). *The "uncensored war": The media and Vietnam*. Los Angeles: University of California Press.
- Hallin, C. Daniel (1994). *We keep America on top of the world: Television journalism and the public sphere*. London: Routledge.
- Herman, S. Edward (1993). The media's role in U.S. foreign policy, *Journal of International Affairs*, 47(1), 23–45.

- Herman, S. Edward & Noam Chomsky (1988). *Manufacturing consent*. New York: Pantheon Books.
- Johnson-Cartee, S. Karen (2005). *News narratives and news framing: Constructing political reality*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Liebes, Tamar (1997). *Reporting the Arab-Israeli conflict: How hegemony works*. London: Routledge.
- Malley, Robert & Agha, Hussein (2001). Camp David: The tragedy of errors, *The New York Review of Books*, 48(13), 59–65.
- McChesney, W. Robert (1999). *Rich media, poor democracy: Communication politics in dubious times*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Miliband, Ralph (1969). *The state in capitalist society*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Miller, Aaron David (2008). *The much too promised land: America's elusive search for Arab-Israeli peace*. New York: Bantam Books.
- Reich, Zvi (2009). *Sourcing the news: Key issues in journalism – An innovative study of the Israeli press*. New York: Hampton Press.
- Reich, Zvi (2018). The decline in orally negotiated news: Revisiting (again) the role of technology in reporting. *New Media & Society*, 20(11), 4116–4134.
- Rice, Condoleezza (2011). *No higher honor: A memoir of my years in Washington*. New York: Crown Publishers.
- Schlesinger, Philip & Tumber, Howard (1994). *Reporting crime: The media politics of criminal justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Shoemaker J. Pamela & Reese, Stephen D. (1996). *Mediating the message: Theories of influences on mass media content*. New York: Longman Publishers.
- Tehrani, Majid (2002). Peace journalism: Negotiating global media ethics, *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 7(2), 58–83.
- Wolfsfeld, Gadi (1993). Introduction framing political conflict. In Akiba A. Cohen & Gadi Wolfsfeld (Eds.), *Framing the Intifada* (pp. xiii–xxviii). New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Wolfsfeld, Gadi (1997). *Media and political conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wolfsfeld, Gadi (1998). Promoting peace through the news media: Some initial lessons from the Oslo peace process. In Tamar Liebes, & James Curran (Eds.), *Media, ritual, and identity* (pp. 219-233). London: Routledge.
- Wolfsfeld, Gadi (2011). *Making sense of media & politics*. New York: Routledge.
- Wolfsfeld, Gadi (2004). *Media and the path to peace*. Cambridge: Cambridge University Press.